

Anno 2015 is Mulier zélf sporterfgoed geworden. Allerlei plaatsen en sportorganisaties identificeren zich met hem als sportinitiator.

OMSTREDEN SPORTERFGOED EN CULTURELE HERINNERING

Marjet Derks

Het materiële en immateriële sporterfgoed herdenkt – met een ondertoon van nationale of plaatselijke trots – vooral prestaties. Al sinds de Internationale Sport-, Visscherij- en Paardentoonstelling (Scheveningen 1892) spelen politieke en culturele belangen echter een rol. Met een verkenning van enkele voorbeelden – Pim Mulier, discussies over goed en fout en misbruik in de sport – is deze bijdrage een pleidooi om het omstredene van sporterfgoed meer te benoemen.

In 1975, dus alweer veertig jaar geleden, riep de Raad van Europa van de Europese Gemeenschappen het Europees Monumentenjaar uit. In datzelfde jaar verschenen in Nederland een speciale postzegel, eerstedagenveloppen en een boek in opdracht van

Als erfgoedcategorie staat sport niet evident in de belangstelling, want het komt als begrip nauwelijks in een studie voor.

de overheid over *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*. Het markeerde de bewustwording van erfgoed als een culturele en politieke zaak en die was op dat moment dus al ruim een eeuw oud.¹

1 Duparc, Frederik. *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed. Ter herdenking van een eeuw rijksbeleid ten aanzien van musea, oudheidkundig bodemonderzoek en archieven 1875-1975*. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1975.

Sindsdien is erfgoed een steeds belangrijker maatschappelijk thema geworden. Het gaat daarbij allang niet meer alleen om (beschermde) monumenten, maar ook om plaatsen en landschappen van herinnering, beelden, archeologische sites en ook museale collecties.² Mét de schaalvergroting is ook steeds meer discussie over erfgoed ontstaan, natuurlijk over de verdeling van financiële middelen, maar ook over de omgang met het verleden via erfgoed. Niet alles is zo maar erfgoed – we máken het door bepaalde zaken als betekenisvol te bestempelen voor wie ‘wij’ zijn geworden. Het is dus geen ‘onschuldig’ woord, zelfs geen plek of materie, maar een praktijk, een vorm van communicatie en een politiek en cultureel instrument.³ Voor erfgoed wordt gelobbyd, betaald en geijverd, zowel op nationaal als lokaal of groepsniveau, omdat het iets moet markeren, legitimeren en vastleggen in de culturele herinnering en vaak jaar in, jaar uit een plaats van herdenken is.⁴

Omstreden sporterfgoed

Hoe zit het met sporterfgoed? Wat wordt op dat gebied gecommuniceerd en welke politiek-culturele belangen zijn ermee gemoeid? Als erfgoedcategorie staat sport niet evident in de belangstelling, want het komt als begrip nauwelijks in een studie voor. Wel

2 Laarse, Rob van der. ‘Erfgoed en de constructie van vroeger.’ In: idem (red.). *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*. Amsterdam: Het Spinhuis, 2005.

3 Grijzenhout, Frans. ‘Inleiding.’ In: idem (red.). *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip*. Amsterdam: Amsterdam university Press, 2009, 1-20, aldaar 15. Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. London/New York: Routledge, 2006, 11, 52.

4 Assmann, Jan. ‘Communicative and cultural memory.’ In: Meusbürger, Peter, Heffernan, Michael, en Wunder, Edgar (red.). *Cultural memories: The geographical point of view*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2011, 15-27.

De olympische wielersbaan bij nacht tijdens de Olympische Spelen van 1928 in Amsterdam, verlicht door straatverlichting. Bron: www.geheugenvannederland.nl.

‘Die tribunes vreten ruimte. Op die plek hadden we 600 mooie huizen extra kunnen bouwen.’

verschijnen er steeds meer sportmonumenten in de publieke ruimte en *portable monuments*⁵ in de vorm van digitale herdenkingssites, grote en kleine biografieën over sporters. De meeste worden echter gekenmerkt door eendimensionale narratieven, alsof er geen discussie over culturele sportherinnering zou (kunnen) bestaan. Zowel het materiële als immateriële sporterfgoed herdenkt vooral prestaties en overwinningen met een ondertoon van nationale of plaatselijke trots, nostalgie en soms ook culturele bijziendheid – zonder dit alles te benoemen en ook zonder te expliciteren wát er eigenlijk mee wordt herdacht.

Het eerste gebouw dat in Nederland de benaming ‘sportmonument’ kreeg (het Olympisch stadion⁶) is meteen een voorbeeld van politieke strijd. Het werd in 1985 – dus tien jaar na het Europese Monumentenjaar – bijna gesloopt om plaats te maken voor woningen. De gemeenteraad zag er de historische waarde niet zo van in. Na een succesvolle lobby van erfgoed- en commerciebewuste burgers (kunsthistoricus Maurits Nibbering, stadiondirecteur Otto Roffel, president-directeur van de NV Olympisch Stadion Bram Mulder en Heinekentopman Piet Kranenberg) kon het dankzij de publieksactie *SOS voor een monument* alsnog gerestaureerd en heropend werd. De Amsterdamse wethouder van

5 Rigney, Ann. ‘Portable Monuments: Literature, Cultural Memory, and the Case of Jeanie Deans.’ In: *Poetics Today* 25 (2004) nr. 2: 361-396.

6 *Algemeen Handelsblad* (24 juni 1926).

woningbouw, PvdA’er Duco Stadij, weigerde echter nog steeds om er de sporthistorische waarde van in te zien: ‘Die tribunes vreten ruimte. Op die plek hadden we 600 mooie huizen extra kunnen bouwen.’⁷

Een eeuw eerder speelden politieke belangen ook al een rol bij de eerste sportexpositie van ons land, de Internationale Scheveningsche Sporttentoonstelling van 1892. Deze toonde – in de retrospectieve afdeling – via tal van oude voorwerpen traditionele sporten als kaatsen, paardensport, visserij en jacht. Ook moderne sporten als voetbal, schaatsen en tennis waren er te zien. Een van de drijvende krachten hierachter was Pim Mulier, ‘de pionier van de sport’, zoals hij steevast wordt genoemd. Regentes

De ongeveer 69-jarige Pim Mulier in zijn tuin. Bron: *De revue der sporten* 28, nr. 1 (6 augustus 1934): 5.

7 ‘Gerenoveerde Olympisch Stadion tien jaar oud.’ Op: http://www.olympischstadion.nl/nl/2_nieuws/?news_id=957.

Emma was beschermvrouwe; in de 'eerezaal' was een koninklijke inzending te zien waarvan een geïllustreerde catalogus werd uitgegeven.⁸ Sport had toen een functie in het cultureel nationalisme – het geheel van publieke culturele praktijken waarmee Europese landen hun identiteit en (vermeende) gemeenschappelijke tradities gingen benadrukken.⁹ Dit werd duidelijk door de manier waarop Emma de tentoonstelling aangreep om de imagocampagne rond haar dochter Wilhelmina kracht bij te zetten. Dat paste weer prachtig bij Muliers intenties, omdat hij met de sporttentoonstelling nationaal gevoel wilde opwekken bij de bezoekers en sport hoopte in te lijven in de Nederlandse natie.¹⁰

succesvolle voetbaltrainer en bestuurder, chef de mission van de Nederlandse Olympische ploeg bij de Spelen van 1936, 1948 en 1952. Zowel tijdens zijn leven als daarna bleef publieke erkenning niet uit: Lotsy ontving talloze onderscheidingen en straten werden naar hem genoemd, onder meer in Amsterdam, Lotsy's woonplaats Dordrecht, in Utrecht, Zaandam, Gouda en Waalwijk. Op Papendal onthulde kroonprinses Beatrix bij de opening in 1971 een borstbeeld en werd een sportzaal naar hem genoemd, omdat Lotsy als voorzitter van de Nationale Sportfederatie in 1959 ook de geestelijk vader van het nationaal sportcentrum was. Lotsy's erfenis is sporterfgoed pur sang, zo lijkt het.

Frits Barend en Henk van Dorp betoogden en illustreerden dat Lotsy op zijn minst *deutschfreundlich* was geweest.

Anno 2015 is Mulier zélf sporterfgoed geworden. Allerlei plaatsen en sportorganisaties identificeren zich met hem als sportinitiator. 2015, het honderdvijftigste geboortjaar, is het Pim Mulierjaar. Met uitzondering van Daniël Rewijks mooie biografie over hem, die wél kritisch is, staat alles in het teken van Muliers 'pionier-zijn'. Zo is een culturele herinnering gemáákt; weinig zien, horen of lezen we over zijn standsgebonden opvattingen over werklieden en landlieden die door sport beschaafd konden worden, over sport als weerbaarheid of over zijn streven om in Indië sport in te zetten voor de beschaving van de inlanders en de weerbaarheid van de Nederlandse koloniale macht.

Gevallen en verdwenen volksheld

Een veelzeggend voorbeeld van sporterfgoed waarvan de omstredenheid publiekelijk onzichtbaar is gemaakt, is de zaak Karel Lotsy, de vermaarde en

Eind jaren zeventig, ruim na zijn dood, veranderde het beeld over Lotsy. In 1979 verscheen een bijlage bij *Vrij Nederland* van de journalisten Frits Barend en Henk van Dorp over voetbal tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zij betoogden en illustreerden dat Lotsy op zijn minst *deutschfreundlich* was geweest. De zuiveringscommissie voor de sport had hem in 1945 weliswaar vrijgesproken van collaboratie, maar hun suggestie was dat dit een vergissing was geweest.¹¹

Ruim dertien jaar later laaide de zaak echt op, toen historicus André Swijtink zijn proefschrift *In de pas* schreef (later uitgebracht als *Een sportman doet niet aan politiek*) over de Nederlandse sport tussen 1940-1945. Hij stelde de 'mythevorming' rond Lotsy's rol in de oorlog ter discussie; die was een 'verlengstuk van de bezetter' en uitvoerder van anti-Joodse politiek geweest. Omdat hij zelf de hand in de samenstelling van de zuiveringscommissie had

8 *Het Nieuws van den Dag* (4 augustus 1892).

9 Leerssen, Joep. *The Cultivation of Culture. Towards a Definition of Romantic Nationalism in Europe*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Opleiding Europese studies, 2005.

10 Rewijk, Daniël. *Captain van jong Holland. Een biografie van Pim Mulier 1865-1954*. [Gorredijk]: Bornmeer, 2015, 141-145.

11 Barend, Frits, en Henk van Dorp. *Voetbal in de oorlog*. Bijlage bij *Vrij Nederland* (5 en 19 mei 1979).

gehad, was alles voor hem goed afgelopen.¹² Verschillende andere publicaties en radioprogramma's sloten zich bij deze beeldvorming aan.

Een en ander was aanleiding voor het Amsterdamse raadslid Ruben Vis om een daad bij het woord te eisen: alle in Nederland naar Lotsy vernoemde straten moesten een andere naam krijgen. '(...) de eeuwige roem van het straatnaambordje' kwam hem niet toe. Alleen in Buitenveldert lukte dat, want daar werd de Karel Lotsyalaan in 1998 omgedoopt in de Gustav Mahlerlaan.¹³ Herinneringstekens aan Lotsy op het nationale sportcentrum Papendal werden door NOC*NSF stilzwijgend verwijderd of ze raakten kwijt tijdens een verhuizing – de verklaringen over het verdwijnen liepen uiteen.

Vervolgens kantelde het beeld nogmaals, toen in 2009 journalist en auteur Frank van Kolfschooten in zijn biografie over Lotsy stelde dat van de aantijgingen niets waar was. Lotsy zou het slachtoffer zijn geworden van 'journalistieke, wetenschappelijke en politieke dwalingen', onbetrouwbare getuigenissen, onzorgvuldig bronnenonderzoek en tunnelvisie.¹⁴ Zowel NOC*NSF als de KNVB weigerde de boekpresentatie van Van Kolfschoten bij te wonen, omdat ze niet betrokken wilden raken in een debat over zijn oorlogsverleden. Verschillende journalisten en historici eisten een rehabilitatie – die er niet kwam. André Swijtink betwistte Van Kolfschotens relaas. Ook Ruben Vis was niet overtuigd: 'Hij zat toch niet in het verzet? Misschien was het al een fout een straat naar hem te vernoemen', luidde zijn reactie.¹⁵

Het sporterfgoed van Lotsy is een interessante *Historikerstreit* waarover het laatste woord niet is gezegd. Waar het mij in deze kwestie om gaat is dit: in de omgang ermee is van dit dynamische karakter niets terug te vinden. De straat in Buitenveldert blijft omgedoopt, Papendal heeft geen sporen meer van Lotsy. Dat zijn allemaal gevolgen van beslissingen, belangenafwegingen en onbenoemde morele stan-

daarden. Een omstreden erfgoed is daarmee als een hete aardappel terzijde geschoven, in plaats van benoemd in al zijn ambivalentie. Hoe we sport als erfgoed willen afwegen tegenover andere zaken blijft hiermee eveneens onbesproken.

Onzichtbaar sporterfgoed

Roept Lotsy's erfgoed nog discussie op, dat van anderen is onzichtbaar en communiceert derhalve niets. Dat betreft bijvoorbeeld Tinus Osendarp, de atleet wiens succesvolle sportieve loopbaan het in de culturele herinnering heeft afgelegd tegen zijn actieve deelname aan de Germaanse SS en de Sicherheitsdienst. Van hem zijn geen zichtbare materiële sporen te vinden, al verscheen er wel een biografie.¹⁶

Onbekender en nog onzichtbaarder is de erfenis van Bernard te Hennepe. Als boeg van de twee met stuurman werd hij derde tijdens de Europese Kampioenschappen roeien op de Amstel in 1921. Een jaar eerder deed hij mee aan de Olympische Spelen van Antwerpen, hij was jurylid en trainer. In 1928 werd Te Hennepe zelfs voorzitter van de Koninklijke Nederlandsche Roeibond en bleef dat enkele jaren. Te Hennepe had zo zijn ideeën over sport. Als hoofdinspecteur van volksgezondheid zwoer hij bij vegetarisch sporten en richtte hij in 1914, samen met twee vrouwelijke geestverwanten, de Vegetarische Sportvereniging op.¹⁷ Het 'reine' sporten (een harmonische ontwikkeling van lichaam en geest) bepleitte hij ook in een vertaling van een boek van de Duitse arts Reinhold Gerling.¹⁸

In menig opzicht was Te Hennepe vergelijkbaar met een andere succesvolle roeier, trainer en roeibondsbestuurder: de arts Rudolf Meurer. Toen het Domein Bewegen, Sport en Voeding van de Hogeschool van Amsterdam op zoek was naar een naam 'die stad en verleden eerde', kwam men bij Meurer uit (naar wie ook al een straat genoemd was). In 2012 kreeg het DBSV-gebouw zijn naam; Meurers kleinzoon onthulde in de hal een levensgroot portret. Een 'roeï-icoon', noemde KNRB-voorzitter Eric Niehe hem, een ander zag in Meurer één van de drie namen in de Nederlandse sportgeschiedenis met 'iconische klank' (Mulier en baron Van Tuyll van

12 Swijtink, André. In de pas. *Sport en lichamelijke opvoeding in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Haarlem: De Vrieseborch, 1992, 13, 190-191, 306-308, 314-318 en 353. Swijtink, André. *Een sportman doet niet aan politiek. Groei en populariteit van de Nederlandse sportbeoefening in oorlogstijd*. Amsterdam: Meulenhoff, 2010, 316-320, 327-333 en 343.

13 Jungmann, Bart. 'De Gustav Mahlerlaan zal nooit meer de Karel Lotsyalaan heten.' In: *de Volkskrant* (24 april 2009).

14 Kolfschooten, Frank van. *De Dordtsche magiër, de val van volksheld Karel Lotsy*. [Amsterdam]: Nieuw Amsterdam, 2009, 300-337.

15 Geciteerd in Jungmann, 'De Gustav Mahlerlaan'.

16 Venema, Adriaan. *Osendarp*. Amsterdam: Timmer, 1990.

17 *Het nieuws van den dag* (4 maart 1914).

18 Gerling, Reinhold. *De weg tot schoonheid en gezondheid*. Zeist: Swartsenburg, 1923.

Serooskerken zouden de andere twee zijn).¹⁹

Van Bernard te Hennepe vinden we in het publieke domein niets terug. Wellicht heeft dat ermee te maken dat Meurer een 'onberispelijke staat van dienst' had, terwijl Te Hennepe gedurende de jaren dertig steeds verder richting nationaalsocialisme opschoof en tijdens de oorlog een enthousiast lid van het Nationaal Front werd. Dat Meurer een fervent tegenstander van wedstrijd sport voor vrouwen was en als vrouwenarts beweerde dat het schadelijk zou zijn voor de voortplanting (en als man het onesthetisch vond) deed anno 2012 kennelijk niet ter zake. Dat niet hij maar Te Hennepe omstreden sporterfgoed is, lijkt mij echter nog geen uitgemaakte zaak.

Veronachtzaamd sporterfgoed

Soms is sporterfgoed omstreden, niet omdat het verwijderd, beschadigd of vergeten is, maar vanwege veronachtzaming. Nooit heeft een comité zich ervoor beijverd, nooit is er geld voor vrijgemaakt en als culturele herinnering is het onzichtbaar. Daarmee worden aspecten uit de sportgeschiedenis niet herdacht en maken ze ook geen deel uit van ons collectieve sportverleden. *'The omission is the most powerful form of lie'*, schreef George Orwell al. Dat geldt bijvoorbeeld voor het Indisch sporterfgoed. Hoewel Indië bijna vier eeuwen lang deels verbonden was met de Nederlandse geschiedenis, is over sport in de koloniale tijd in Nederland alleen in privéalbums iets bewaard gebleven en zijn er zeer beperkt wat gedenkboeken over verschenen.²⁰ Monumenten in de publieke ruimte zijn er niet, niet in Nederland en evenmin in Indonesië. Ook dat heeft met politiek te maken.

De onzichtbaarheid betreft ook het sportverleden in en van Suriname en de Antillen. Hoewel er de laatste jaren in Nederland steeds meer aandacht voor het koloniale verleden in al zijn facetten is ontstaan, is het sporterfgoed dat daarmee samenhangt niet gezien of geconserveerd. Zo maakt onzichtbaar erfgoed bepaalde groepen tot mensen

19 Manen, Julius van. 'Dr. Meurerhuis.' In: *Nereus Magazine* 23 (december 2012), 16. Kuper, Matthew. 'Dr. Meurerhuis ceremonieel gedoopt.' *Folia* (5 oktober 2012). Botman, Jan. 'Pim Mulier: captain van jong Holland.' Op: <https://bib.hva.nl/nl/DomeinBewegenSportVoeding/Paginas/default.aspx>.

20 Berretty, W. *40 jaar voetbal in Ned. Indië 1894-1934*. Soekaboemi: Berretty, 1934. Croix, Humphrey de la. 'Sociale Geschiedenis, Voetbal in Nederlands-Indië: Eddy en Frans Meeng.' Op: www.indischhistorisch.nl; Bleekendaal, Martijn, en Hasan Evrengün. 'Het Multi-etnische Indisch Oranje.' *Achilles* 01 (2007): 79-89. Zie ook www.rsssf.com/tables/indiechamp.html over voetbal in Indië.

zonder geschiedenis. Dat is niet echt zo, maar het gevolg van een bepaalde centrische blik.²¹

'Omission' geldt ook voor de gehandicaptensport of Paralympische sport, die volstrekt onzichtbaar is als sporterfgoed. Wie weet nog dat in 1980 Nederland de toen nog zo geheten Olympische Spelen voor gehandicapten heeft georganiseerd? Rome, Tokyo, Tel Aviv, Heidelberg, Toronto, Arnhem en Veenendaal – een interessant rijtje plaatsen dat de Paralympische Spelen organiseerde. Van die Spelen zijn in Arnhem, op Papendal, alleen foto's bewaard gebleven.

Opvallend is ook het geringe aantal monumenten van sportvrouwen – wel van Fanny Blankers-Koen, in Rotterdam en Hengelo, maar geen van zwemsters, toch de meest succesvolle sporters die onze sportgeschiedenis kent. Beelden van zwemsters (bijvoorbeeld in Eindhoven, Roermond en Utrecht) belichamen alleen algemene categorieën. We zien zwemmende nimfen of voluptueuze vrouwen, maar de beelden representeren geen sportprestaties. Zo ontstaat geen culturele herinnering en evenmin wordt een mogelijkheid tot identificatie geboden. Omissie is een van de snelste manieren om uit de collectieve herinnering te verdwijnen.

Sport en misbruik

Wat ook lange tijd onzichtbaar is gebleven is het immateriële erfgoed van misbruik in de sport, dat vaker voorkwam dan gedacht. Vooral in de turnsport blijken de nodige voorbeelden van 'de andere kant van de medaille'. Suzanne Harmes, Verona van de Leur, Renske Endel en Gabriëlla Wammes werden in 2001 en in 2002 gekozen tot Sportploeg van het Jaar, maar alle vier vertelden ze tien jaar later van kindermishandeling en wezen ze met een beschuldigende vinger naar hun trainers. In haar biografie deed Verona van de Leur het later allemaal nog eens dik over.²² Stasja Köhler en Simone Heitinga schreven in 2013 een boek over eveneens jarenlange mishandeling in het turnen, begin jaren negentig door hun coach. Ze doopten het veelzeggend *De onvrije oefening*.²³ Wat er in die gesloten wereld van turnzalen,

21 Wolf, Eric. *Europe and the people without history*. Berkeley/Los Angeles: Harvard University Press, 1985.

22 'Turnsters jarenlang mishandeld door trainers.' In: *Algemeen Dagblad* (2 september 2011). Vries, Vincent de. *Verona van de Leur, het bizarre leven van een voormalig Sportvrouw van het Jaar*. Den Haag: Sports Media Corporation, 2014.

23 Heitinga, Simone, en Stasja Köhler. *De onvrije oefening. Ex-topturnsters over jarenlange fysieke en emotionele intimidatie als trainingsmethode*. Breda: De Geus, 2013.

Geschilderd portret – olieverf op linnen – van Rudolf Meurer, te zien in de hal van het Domein Beweging, Sport en Voeding van de Hogeschool van Amsterdam.

tienermeisjes en trainingsuren gebeurde, bleef verborgen.

De turnbond kwam in de zomer van 2012 met een actieplan en een onderzoeksrapport naar aanleiding van de affaires. 'Naar een veiliger sportklimaat' was de titel waaronder de bond in samenwerking met NOC*NSF het plan van aanpak presenteerde. Maar het stelt ook sporthistorici voor een uitdaging, want hoe gaan wij, met deze wetenschap, om met sportverhalen?

Tot besluit

In de Engelse bundel *Sport, History and Heritages*, resultaat van een reeks seminars over dit thema tussen 2006 en 2008, stellen de auteurs dat sporterfgoed nog te vaak 'betwixt and between' is: zich

tussen het populaire, wetenschappelijke en commerciële in bevindt.²⁴ Met hen pleit ik voor meer interactie van sporterfgoedactiviteiten met de historische discipline als geheel. Dan wordt sporterfgoed iets dat niet alleen interessant is voor sportliefhebbers of -belanghebbenden, maar een integraal onderdeel van grotere historische gebeurtenissen en bewegingen. Dat betekent onder meer omstredenheden benoemen, vragen stellen over wát we erfgoed willen noemen, hóe we dat erfgoed willen presenteren en met welke informatie.

²⁴ Hill, Jeffrey, Moore, Kevin, en Jason Wood. 'Sport, History and Heritage.' In: idem (red.). *Sport, History and Heritage. Studies in Public Representation*. Woodbridge, UK: Boydell Press, 1-8.